

Oláh Sándor
Nyelvi sztereotípiák egy házaspár első világháborús levelezésében

„Minden egyes történelmi személy közvetlenül vagy közvetetten különböző dimenziójú és szintű, a leginkább lokálistól a leginkább globálisig terjedő folyamatokban vesz részt, és így ugyanilyen kontextusokban szerepel. Nincs tehát törés, főleg pedig nincs semmiféle ellentét helytörténet és globális történelem között. Ami egy adott egyén, csoport vagy terület tapasztalata alapján megragadható, az voltaképpen a globális történelem egyik konkrét változata.”

Jacques Revel

Ebben az írásban egy székely házaspár első világháború alatti levelezésében előforduló nyelvi sztereotípiák formáit, jelentéseit vizsgáljuk, a levelezők helyzet- és világértelmezésében. Az „népi” levelezéssel a történelmi, néprajzi irodalomban az utóbbi időben Csóti Csaba, Hanák Péter, Keszeg Vilmos és Kokó Juliánna foglalkoztak.¹ Csóti, Hanák és Kokó szintén első világháborús levelezést vizsgáltak: Csóti erdélyi menekültek leveleit, Hanák a cenzúra elkobozta leveleket. A Kokó Juliánna anyaga hasonló társadalmi, kulturális és földrajzi környezetből – az erdővidéki Vargyas községből – származik, mint az általunk ismert levelezés. Mindkét levélhagyaték fiatal, kisgyerekes házaspárok kapcsolattartásának dokumentuma, társadalmi helyzetük és felekezeti hovatartozásuk hasonló volt. A levelezők helyzet- és világértelmezésében, érzelmi beállítódásában azonban különbségek tapasztalhatók.²

Helyzet és szereplők

Gothárd Pál kisbirtokos és Szabó Rebeka háztartásbeli 1912. március 31-én kötöttek házasságot Homoródalmáson:³ a férfi ekkor huszonkét, az asszony huszonhat éves volt, neki ez a második házassága volt. Mindketten unitárius vallásúak voltak, akárcsak a falu nagy többsége. A férfi árva volt, szüleit ekkor már csak „néhai”-ként jegyezte fel az anyakönyvvezető.

Szabó Rebeka szülei hat gyereke közül a legidősebb volt, lánykorában Pesten és Brassóban polgári háznál szolgáló volt, akárcsak a falu legtöbb fiatalja ebben az időben. Kapcsolatait egykori munkaadóival később, a háború éveit alatt is fenntartotta: „aszonyom Pestről küldött levelet hogy küldjek egy kosár tojást neki is”, írta a fronton lévő férjének.

A fiatal házaspár önálló családban éltek: az örökölt kisbirtok mellé még földeket vásároltak, néhány állatot (szarvasmarha, juh, kecske) tartottak. Összeházasodásuk után hamarosan a falu főutcáján saját „bennvalót”: házat, gazdasági épületeket is vásároltak. Ekkor spórolt pénzüket a járási takarékpénztárból felvett kölcsönrel kellett kiegészíteniük. A kölcsön törlesztése a háború éveiben igen megterhelte a négy essztendőre csonkán maradt családot.

1914 nyarán, mikor közeledett az aratás ideje, még folyt a szénacsinálás az erdei kaszálókon, a szekerek éjjel is zörögtek ki a faluból, a távoli kaszálók szállásai felé vezető köves utakon. Egy hajnalon a Gothárd család kapujától nem messze „a Zsigmondok utcája fejébe ott a hídon megállott

¹Csóti Csaba: Erdélyi menekültek levelei 1916-ból. In: Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1998. évi esztergomi konferenciájának előadásai. Komárom- Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Esztergom, 2000. 115-123.

Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. Valóság XVI évf. 1973.3. 62-87.

Keszeg Vilmos: Kelt levelem... Egy mezősegi parasztasszony levelezése. Debrecen, 1996.

Kokó Juliánna: Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 7. Írás, írott kultúra, folklór. Szerkesztette Keszeg Vilmos. Kolozsvár 1999. 240-265.

² A levelezés anyaga Homoródalmáson maradt fenn, 344 darab levél- és tábori levelezőlap 1914 augusztusa–1918 novembere között keletkezett. A levelező családtagok közül a feleség túlélte férjét és egyetlen gyermeküket. 1981-ben, halála után az unokák a levélhagyatékot a család egyik oldalági rokonának adták át, aki alulírotthoz juttatta.

³ Romániai, Hargita megyei község. A levelező házaspár személyi adatait a helyi Polgármesteri Hivatal 1912. évi házassági anyakönyvéből ismerjük.

augusztus elsejire virradólag – de addig már lehetett hallani a hírt – ott megállott a dobos, s azt hirdette, hogy mindenki, aki standba vót s letette a katonaságot, s aki most szerelt le az es negyvenkét évig egy huszonnégy órán belül, minden embör s legén vonuljon bé a maga ezredihöz. Ez vót augusztus elsejire virradólag az újság. Akkor osztán gondolhassátok, hogy mi vót! Tizennégynek augusztus elsejin... Hát mind ott vótak szerteszejjel a kaszálókon. S akkor már ért a búza, csak mindenki akart még végezni a kaszálással... Akkor lóra ült nálunk – vén Pap Mihály vót a bíró – s lóhátra ült s még valami fiatalembörök akik itthon vótak, három–négy, s mentek vele Merkén keresztül, s amerre valahol valaki vót kiátották „mindenki jöjjön haza, mert kitört a háború s menni kell!”⁴

Rendkívüli, tapasztalati előzmények nélküli helyzet vette kezdetét az emberek életében: családtagokat választott el egymástól a háború, fiatal férfiak estek el a harcmezőkön, özvegyek, árvák maradtak utánuk. A faluból bevonulók közül a négy év alatt 77 férfi esett el a harcmezőkön. A feleségétől és alig másfél hónapos kisfiától elbúcsúzó Gothárd Pál a m. kir. brassói 24-ik honvéd gyalogezred első pótszázadához vonult be. A háború első hónapjaiban a tűzvonalba parancsolják a galíciai frontra, innen sebesülten a kórházba került, majd hosszú időt töltött tiszt szolgaként egy főhadnagy mellett. A háború utolsó évében egy táviró osztagban a román fronton teljesített szolgálatot. Megfordult Sátoraljaújhelyen, Várpalotán, Jászberényben, Kassán, Brassóban és moldvai kisvárosokban, 1918 késő őszén szerelt le. A négy esztendő alatt a fiatal házaspár sűrűn levelezett. A férj felesége hozzá írt leveleit, hazahozta a harcterről, a feleség gondosan elrakta a tőle kapottak mellé a kaszteniókba, ahol hosszú életük végéig megőrizték. A házaspár kapcsolattartásában a levelezés csak egyik (igaz a leggyakoribb) érintkezési forma volt. A feleség gyakran küldött élelmiszercsomagokat, meleg ruhaneműt férjének, előfordult, hogy a férj pénzt takarított meg a „lélung”-ból és hazaküldte. Amikor a férj a hadtestével Erdélyben állomásozott, a feleség többször is meglátogatta. Gothárd Pál testvéreivel, apósával, sógorával és katonacimboráival is váltott néha egy-egy lapot.

A kis család fő támasza a férj távollétében Szabó Mihály, a feleség apja és nagyobb fiútestvére Mózes volt. Ők végezték a nehezebb gazdasági munkákat. Négy igáslóval gazdálkodtak: művelték a Gothárd család földjeit is, beszerezték a tűzifát, hazaszállították a szántóhatárról a terményt, a távoli erdei kaszálókról az állatok teletetéséhez szükséges takarmányt.

A Szabó család a falu sok más családjával együtt 1916 nyarán a közelgő román csapatok elől elmenekült, Szolnok-Doboka megyébe, majd Somogy megyébe kerültek. A hadihelyzet változása után, ősszel tértek haza, anyagi veszteségeik jelentősek voltak, nemcsak állataikból forgatták ki a „kutya oláhok”⁵ a bútorok, ruhaneműk is hiányoztak a házukból. Ezeket a javakat a családi emlékezet szerint nem a betörő ellenség, hanem az otthon maradt falubeliek tulajdonították el.⁶ A 344 darabot számláló levél- és tábori levelezőlap hagyaték tartalmi, tematikus, formai és stílári vizsgálatokra is alkalmas lehet. Ezekről jelen keretek között el kell tekintenünk. Készült már alapos elemzés egy másik székely falu első világháború alatti családi levelezéséről,⁷ a két levélhagyatékban a tartalmi, szerkezeti sajátosságok vonatkozásában sok a párhuzam. A hasonlóságok mellett a levelezők pszichikai, érzelmi beállítódásai között állapíthatók meg különbségek. Annak ellenére, hogy közös a társadalmi helyzet, a vallási, felekezeti hovatartozás, markáns egyéni különbségeket észlelünk az önreflexív gondolkodásban, pontosabban ennek nyelvi kifejeződéseiben. Jelen keretek között a Gothárd házaspár saját helyzetéről, gondolkodásmódjáról, világértéséről, jövőjéről szőtt

⁴ Részlet Gothárd Jánosné sz. Sándor Anikó (1890-198) emlékezéséből. Lásd "Hát ilyen virágokat szettünk, ilyen életököt éltünk..." In: Átmenetek 1990.1 sz.36 old.

⁵ A „kutya oláhok” kifejezés a faluban rövid ideig állomásozó román katonaságra vonatkozik, a feleség használja, amikor levelében beszámol férjének a távollétük alatt történetekről.

⁶ Hasonló jelenséget említ egy másik székely faluból, Csíkszentmiklósról Csóti Csaba is. Csóti: 2000. 115-123.

⁷ Kokó: 1999. 240-265.

képzeteket tartalmazó levélkorpuszok nyelvi sztereotípiáit emeljük ki, és jelentéseik értelmezésével próbálkozunk.

Szociokulturális tényezőkről

Az életvilágbeli szitáció, amely a háború kitöréséig körülvette a családot áttekinthető, megmagyarázható horizontú, biztonságos társadalmi világ volt. A biztonság az életvilág egyik alapvető ténye: a család néhány hektáros földvagyonra, a haszonállatok szerény, de biztos jövedelmet jelentettek, a feleség szülei, a férj rokonsága munkával, anyagi javakkal is támogatást nyújtott, ha erre szükség volt. Úgy képzeljük a fiatal házaspár bízott abban, hogy a jövőben is fennállnak ezek az alapvető keretek, tudnak dolgozni, gyarapodni fognak ezért volt bátorságuk kölcsönt felvenni a ház és a gazdasági épületek megvásárlására.

A háború kitörésével a férj elszakadt a családtól: hiányzott, mint a fontos munkaerő, a gazdálkodás fő tervezője, napi irányítója. Az asszony és az asszony családja (apja, fiútestvérei) próbálták pótolni e szerepeit. Hiányzott a férj, mint szülő és társ, félelem, állandó szorongás töltötte be az asszony napjait, mert férje veszélyhelyzetekben forgott és gyakran érkeztek hírek a frontokon elesett, vagy megsebesült falubeliekről. Veszélybe kerültek a jövőre elképzelt családi életkeretek, veszélybe kerültek a család anyagi javai, végső soron az ember élete és biztonsága. Megrendült az életkeretek biztonságába vetett hit. A világmagyarázatokban addig érvényes értelem-összefüggések kérdőjeleződtek meg, megszakadt a magától értetődések láncolatának folytonossága, gyökeres válság következett be a család – és a faluban élő sok más család – életében. A katonai behívóval a házasársak kapcsolatában megszakadt az addigi térbeli, időbeli közvetlenség, a folyamatok egyidejűsége, az élő kapcsolat, a tapasztalatok közös lefolyása. A mindennapi problémák megoldása, például a gazdálkodásban, többé nem közvetlen, eleven kapcsolatokban, közös nézőpontok kialakításával, egyeztetésekkel történt, hanem levelek közvetítésével, új személyes szereptartalmak, hatáskörök kialakításával.

A másik, a „jó társ” szándékainak, kérdéseinek, gondolatainak közvetlen tapasztalását felváltotta a levelekkel közvetett tapasztalás. A levelekből értesültek az egymás sorsában bekövetkezett fejleményekről: frontélményekről, betegségekről, a családot érintő gazdasági változásokról.

Az új helyzet új tapasztalatok, új értelmezési kényszerek elé állították a házasfeleket. A közel négy és fél év alatt a rövid látogatásokat és a pár hetes katonaszabadságokat leszámítva a fiatal házasok csak levélkapcsolatban voltak. A férj-feleség közötti térbeli távolság azt jelentette, hogy a másik közvetlen tudati életét, ennek változásait nem közvetlenül, hanem csak a levelekből követhették.

A háború éve alatt a levelező házasársak érzésvilágának alapkomponensei: a harci kötelékekben szolgáló férfira leselkedő életveszély, az állandó feszültség, aggodalom, félelmek. A házaspár vágyakozással emlékezett alig két éves együttéletükre (a levelekben ezt az időszakot a többször használt „egy szép álom volt” sztereotip formulával jelölték). A háború elszakította házasársaknak folyamatosan bizonytalanságokkal kellett szembenézniük: megmarad-e a férj élete, nem sérül-e testi épsége, meddig lesz távol a családtól, képesek lesznek-e a bankkölcsönt törleszteni, fenntartani a gazdaságot, meg lehet-e őrizni a család anyagi javait?

A házasfelek állandó, változó intenzitású feszültségben éltek, ebbe időnként belefásultak, kilátástalannak látták helyzetüket, máskor reménykedtek az „áldott béke” érkezésében, félbeszakított „csendes” életük folytathatóságában. A négy év alatti ritka találkozások rövid időszakok voltak: az élményközelség és mélység helyreállításának pillanatai. Az elszakíttóság időszakában a terek és idők sokféleségéről, vagy legalábbis markánsan eltérő kétféleségéről volt állandóan szó, amelyek között a személyes meghittséget közvetítő fő csatorna a levél volt.

Ezt a kommunikációt korlátozó, akadályozó tényezők is zavarták. Az asszony többször említi, hogy a leveleket felbontja a község jegyzője és csak elolvasás után adja át neki. Bizonyosan tudtak a katonai cenzuráról is. Néha az akadozó, késlekedő postai szolgálat miatt – mert elkallódott, vagy

talán a cenzura szűrőjén fennakadt a várva várt levél – a feleség kétségei kétségbeeséssé mélyültek: életben van-e, hazatér-e valaha a férj?

A levelezők értelmezési horizontján, új értékek is képződtek, amelyek nyelvi kifejezése sztereotipizálódott: a háború előtti életükről, mint „csendes otthon”-ban élő a „szép kis család”-ról írnak leveleikben, ekkor „csendes életük” volt, ennek folytatására vágyakoztak, „rövid szép álom”-nak tartották az együtt töltött éveket. A háborús helyzetről tudáskészletükben tehát nem voltak előzetes tapasztalatok, a gyökeresen új szituáció magyarázó aktusokat igényelt. Értelmezési sémákat, új értelem-összefüggéseket kerestek, hogy a soha nem tapasztalt helyzetre magyarázatot találjanak, az ebből kivezető lehetőségek reményeit táplálhassák. Ezek a magyarázó sémák – vagy legalábbis egy részük – a nyelvben, pontosabban levelezésükben maradtak fenn. A fenomenologikus szociológia szerint világ tapasztalásának nyelvi rögzítése függ a tudáskészlettől, az élettörténeti helyzettől és az indítékoktól.⁸ A nyelv tipizáló tapasztalati sémák rendszere „mindenki olyan szituációba születik bele, amelyben készen találja a nyelvet, pontosabban egy bizonyos nyelvet, mint a történeti társadalmi világ egyik összetevőjét...”⁹

A nyelvben, mint az egyéni élettörténet készen talált elemében a világ előzetesen tipizált: a nyelv uralkodó és releváns tapasztalati sémákat tartogat, amit a szocializáció során elsajátítunk. A társadalmi, nyelvi közegbe beleszocializálódó egyént a készen talált nyelv nyilvánvalóan tehermentesíti az önálló típusalkotástól. Ha be akarunk hatolni az értelem-összefüggésekbe amelyekkel a házastársak próbáltak megbirkózni helyzetükkel a használt tipizált nyelvi sémákat kell megvizsgálnunk. Alább olyan sztereotip nyelvi elemeket emelünk ki a házaspár levelezéséből, amelyeket a saját helyzetük értelmezésére használtak. Előbb azonban néhány adalékkal íráskészségük eredetére, írás-tapasztalatukra utalunk.

Az íráskészségről

A levélírás tudománya a 20. század elején a paraszti társadalom speciális tudásaként definiálható. Ebben a társadalmi közegben nem a köznapi szocializációban sajátították el ezt a tudást hanem a falusi iskolák felsőbb osztályaiban, leveles könyvekből tanult minták után. E témával foglalkozó kutatók már utaltak arra a kulturális forrásvidékre, ahonnan ennek a gyakorlatnak ismerete származott.¹⁰ A tárgyalt időszakban és társadalmi környezetben, szereplőink kortársai között sokan lehettek akik nem birtokolták ezt a tudást: kimaradtak az iskolából, alig tanultak meg írni, nem jutottak el a felsőbb osztályokba, ahol a levélíráshoz szükséges tudást elsajátíthatták volna, vagy ha tanulták is elfelejthették, nem kellett törődniük különösebben ezzel a tudással, mert nem kerültek olyan helyzetbe, hogy erre szükségük lett volna. Keveset tudunk hőseink ifjúkoráról, de bárhogy is volt, mindketten rendelkeztek előzetes tapasztalattal a levélírásban, előzetes tudáskészletük része volt. Egyéni különbségek is azonosíthatók ebben a gyakorlatban: az asszony tudása kifinomultabb úgy grafológiai, morfológiai, mint a stílus tekintetében. A levelező házaspár mindennapjaiban feltehetően kevés helye, alkalma volt a háború kitörése előtt az írás gyakorlásának. 1915 őszén a feleség egyik levelében megjegyzi: „sokszor elgondolom Istenem lesz e vége már enek a sok levél írásnak hiszen edig életünkön keresztül sem irtunk anyit mind most egy évtől fogva...”

Összevetve a vargyasi és a homoródalmási család írástudásának morfológiai jegyeit, megkockáztatható feltételezés, hogy a székely falvak iskoláiban a XIX–XX. század fordulóján a levélírás szabályainak elsajátítása hasonló kulturális eszköztár alapján történt. Nagy valószínűséggel ugyanazok voltak az eszközök, források, ahonnan elsajátították a levélírás tudományát: legalábbis a két székely faluban, ahonnan az első világháborús leveleket ismerjük ugyanazok lehettek. Ezt

⁸ Alfred Schütz – Thomas Luckmann: *Az életvilág strukturái* In: A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat, Budapest, 1984: 298.

⁹ Alfred Schütz – Thomas Luckmann: uo. 1984: 316.

¹⁰ Hanák Péter utal a XIX. század végi népiskolai olvasókönyvek levélmintáira.

bizonyítja, hogy a négy levélíró a levelek tartalmi és szerkezeti felépítésében csaknem azonos kliséket, formulákat, sztereotíp fordulatokat használt. Keszeg Vilmos szerint „a levélstílus legjellegzetesebb specifikuma a sztereotípiák, nyelvi klisék alkalmazása. A sztereotípiák a hétköznapi és ünnepnapok kommunikációjában, a népi esztétikai kommunikációjában ... egyaránt feltűnik. Szövegszervező elvként működik, a tartalom megszerkesztett formába öntését biztosítja. Bevezeti irányítja és berekeszti a szöveget. Olyan szövegrács, amely kijelöli a tartalmi elemek helyét a szövegegyüttesen belül.”¹¹

A két székely házaspár levelezésében a megszólítás, az egészségi állapotról való tudósítás, a búcsúzkodás, befejezés, formulái és a levelek szerkezeti felépítése is hasonló.

Példaként Kokó Julianna tanulmányából a vargyasi Soós-Tóth házaspár és az almási Gothárd-Szabó házaspár levelezéséből a megszólítás és a személyközi viszony kifejezésének formuláit idézzük:

<i>Soós-Tóth házaspár</i>	<i>Hasonló sztereotípiák</i>	<i>Gothárd-Szabó házaspár</i>
Igen tisztelt kedves jó társam Szeretett, édes, hű, édesjő, kedvesjő	Megszólítás	Elfelejthetetlen kedves jó társam Szeretett kedves társam Elfelejthetetlen édes jó társam Szeretett kedves Elfelejthetetlen jó társam
Társam, fiam, te Édes jó fiam Szerető hű társam	A személyközi viszony	édes jó társam igazi jó társam jó igaz társam társam kedves fíjam édes, édesem szeretet kedvesem fíjam

A szocializációban elsajátított sztereotípiák a személyes szimbólumrendszer részei, a nyelvi sztereotípiák a világmagyarázat eszközei is. Az alábbi levélrészletekben ezekből válogattunk. Csoportosítani próbáltuk az élethelyzetre, a külső világ tényeire vonatkozó sztereotípiákat és a pszichikai állapot változásait kifejező nyelvi képeket: a félelmet, kétségbeesést, fohászt, reményt, beletörődést, letargiát kifejező sztereotíp formulákat. A levélsorokban keveredő – a külső helyzet és a pszichikai állapotra vonatkozó sztereotípiákat – nem minden esetben sikerült szétválasztani.

Sztereotípiák és élethelyzetek

Levelezőink világról való gondolkodásában mindenek fölött álló érték: az élet biztonsága. 1914. augusztusától a feleség állandóan a férje életéért aggódik, szorongásait kifejező leggyakoribb formulái az alábbiak:¹²

„aug. 6. te értünk ne búsulj csak ügyelj magadra... mindent tégy meg csak az életed maradjon meg”

„aug. 10 értünk ne búsulj csak ügyelj magadra”

„nov. 21 értünk ne búsulj csak az Istenért valahogy az életedre ügyelj”

¹¹ Keszeg i.m. 1996: 48.

¹² A levelek datálása nem egységes, néhol elkülönül, máshol egybefolyik a levél első sorával. Vannak – kis számban – datálatlan levelek is.

Egy datálatlan levélben az első hetekben az asszony a saját lelkiállapotáról és a falu elkeseredett hangulatáról a következőket írta:

„Felejthetetlen kedves Pálom!

Első soraimban is tudatlak arról hogy mi hála a Jó Istennek jól vagyunk egészségünk van de nálad nélkül nem ér semi, semit csak akkor leszünk jól ha az Isten haza hozna még egyszer. A kicsi fiad jól nő, különös újság nincs semi csak árva és özvegy mindenki sirunk sirva járunk még az utcán is de te értünk ne busuly csak ügyelj magadra és mindent tégy meg csak az életed maradjon meg...”

Amikor a férj nem volt közvetlen veszélyben, a front mögött teljesített szolgálatot, akkor számára az idő legyőzése volt nehéz, éjszakákon keresztül gondolkozott sorsukról. A feleség „a sok gondolkozás”-tól féltette:

„1917 3/9én... értünk ne búsulj édesem mert tölünk ithon még eltelik csak érted sokat kell hogy miis búsuljunk más különben nincs semi nagy bajunk ügyelj édesem magadra nehogy valami bajod legyen adig gondolkozál.”

Az érzelmi feszültség, a *fájdalom*, *félelem*, *kétségbeesés* kifejezésére a levelezők a fájó, meghasadó, kettőbe hasadó szív képzetét használták. A nehéz helyzetből való szabadulásért a fohász mindig Istenhez szólt. Az asszony egyik levelében kétségbeesésében így fohászzkodott:

„1914 December 2án ... én Istenem milyen szerencsétlen vagyok én a leveleket mit csináljak hova küldjem és czimezem hogy te meg kapd édesem hogy fáj az én szívem meg kel hogy hasadjon érted kedves jó társam miért is vala ilyen rövid a mi együtt létünk miért választá olyan váratlanul el minket a sorsod egymástól igazi jó társam hol tudjalak én tégedet még meg kapni most úgy akartam hogy ha töb ideig lész a kórházba oda menjek de ez a remény is meg csalt nem tudom hol tudjalak téged keresni hogy még egyszer meg kapjalak jó igaz társam... Istenem édes jó atyám fordítsd jóra és rövidítsd meg ezt a háborus napokat hogy érjünk még egyszer együtt boldog napokat édes jó Istenem legyen meg a te szent akaratom mindöröké Ámen.”

Egy datálatlan levélben a fájdalmat hasonló sztereotípiák jelzik „... nekem úgy sem kell semi ha te nem vagy édes jó társam úgy fáj a szívem hogy meg nem láthatalak még egyszer hogy azt gondolom kettőbe hasad érted... Édes jó társam még vajon sok napot hetet vagy hónapot kele hogy egymás nélkül tölcsünk hiszen még mikor az ezredbe mentél még adig is a szívem szinte meg hasadt úgy vártalak haza és most mióta hogy itt hagytál csuda hogy el nem hasad a szívünk nem tudom hogy tud olyan erős lenni hogy imán egyszer meg nem hasad érted Istenem jó Istenem agya végit imán egyszer enek a nagy harcznak s agyon békeséget a hazánkba és minden egyes kicsiny házunkba békeséget boldogságot és minden szereteinket vezérlje haza bár ezekét a kicsi árváké én édes jó Atyám halgasd meg kérésem Amen.”

A férj nyugtalan lelkiállapotát hasonló képekkel fejezte ki:

„Kelt levelem Sátorajjáújhely 1915 márczius 20án

Elfelejthetetlen kedves jó társam

tudatlak fijam hogy nekem jo egészségem van a meljhez hasonlót kívánok számotokra a jó Istentől tudatlak fijam hogy én elég jól vagyok és a jó Isten jó szerencsét rendelt hogy nem kelet elmenni a menet századal it jól van dolgom a főhadnagy ur jó ember és csak keveset van a lakásban és csak reggel van dolgom vele ... és újhelyben nagyon jó az étkezés és mind magyar emberek vannak népfelkelők és iten most már jól érzem magamat és jól telik csak itt maradhatnék végig mégis úgy fáj a szívem értetek hogy nem tudlak kivetni az eszemből.... szeretet kedvesem fijam légy szives írjál meg mindent hogy nincse valami bajotok és ha megkapod a levelet és el tudod olvasni ne mutasd meg senkinek és ne mond senkinek hogy mit írok hogy ne irigykegyenek...”

„1915 Augusztus 15 ikén... én is most már megint elkezdtelek egy kicsit felejteni mert csakmuszálj és kelleneis hogy ne hogy valami bajom legyen és a kötelességemnek had tudjak meg felelni de bizon majd hogy el nem hasat a szívem fájdalmába de bizon nem volt a ki meg vigasztalja mert te nem voltál it és így csak az idő eltelté és a jó sorsom nyugtata meg...”

„Kelt levelem 1915 November 24 Jászberény... És kedves fíjam nem tudom hogy mit irjak néked hogy hogy csináld a hazai sorsodot de ahogy edig a mi szüleink csinálták az ugy jól van és ha akarsz a csikónak nem bánom ha társat vesztek ha még a jó Isten haza vezérelne bennünköt hogy volna amivel menjek de ahogy gondoljátok édesem ugy nekem jól van és nagyon szépen köszönöm hogy olyan jól megírsz mindent de olyankor ugy az eszembe jut az én kedves kis családom és az a szép kis gazdaságom hogy majd hogy el nem hasad a szívem

1916 tavasz „...úgy félek ha el találunk vini vissza a harctérré hogy a szívem hasad meg mikor ara gondolkod de már ezután is gondja lesz a josagos Istenek reád mind edig is volt .”

A nehéz helyzetből való szabadulás *reménye* és a *fohász* kifejezésének sztereotípiái keverednek a sorokban: a házastársak bíztak abban, hogy Isten gondot visel a sorsukra és haza vezérel a férfit:

„Kelt levelem 1914 December 30 ikán

Szeretett kedves társam tudatom fíjam hogy én felvonultam a harctérré és hála a jó istenek hogy egészségbe életbe és ép testel idáig megtartot legyen hála a jó istenek amiért éjel és napal öröké imádkozom kedves fíjam te értem Nagyon busulsz de felkérlek hogy ne roncsd magad olyan erősen és ügyelj magadra és a kicsi fíjamra hogy nevelhesd fel az isten segéljen és vigasztalja a szomorú szíveteket bizon én is iten reaérek gondolkozni és sírni ezen a hoszu éjszkákon de én azért a sorsomal meg vagyok elégedve és jól vagyok ... roszat gondolni nem szabad és nem is akarok mikor fegyver a kezemben van akor tudom hogy a királyért és a hazáért és értetek halok meg de épen azért fíjam ne busulj mert fen az isten gondot visel és megtarcsa az életemet és haza vezérel hogy fojtassuk tovább a mi jo csendes életünket...

A feleség vigasztaló szavainak leggyakoribb formulái az isteni gondviselésbe vetett hitet, bizalmat fejezik ki. Az alábbi bibliai kép nem egyszer fordul elő a levelekben, talán templomi prédikációkon, vagy a családban hallhatta Szabó Rebeka (szülei vallásosak voltak, 1903-ban vásároltak egy Bibliát, amelybe bejegyezték: „Te bened bizom Uram/ Ne Szégyenüljek meg soha”): 1915 március: „Legyen Áldot a jó Istenek szent neve érte hogy téged édesem olyan jó sorba helyezett még a nagy veszedelmek között is mert most csak a veszedelemből vett ki és helyezett ide mert nem akarja édesem hogy a te ártatlan életed és a szép ép tested ilyen hamar elveszen most már hiszed ugye szívem hogy téged a jó Isten szeret én edig is öröké mondtam ne is búsulj édesem mert az a jó Isten mindenkinél a legjobb és gondodot viseli mind edig is csak bizál bene rendületlenül mert akik biznak az úr Istenben nagy hiedelemel azok nem vesznek el semi nemü veszedelemben. Mint a sion hegye megálnak! Nem ingadoznak.”

1915 III/21én „...ne is búsulj édesem mert jó az Isten a jó embert nem hagyja és gondot visel rejád is mind a töbi árváira és minket sem hagy el csak neked a jó hiedet haljuk lesz valahogy tám a jó Isten még meg hozsabitja a mi életünköt nem hagyja ilyen röviden a mi edig volt mert ez csak egy szép álm volt...”

1915 tavasz „Boldog Húsvéti ünepet és az ez után következött együt hogy érhesük örömel és boldog békeséggel azért imádkozom és kérem a jó Istent adjon még egyszer békeséget és nektek kik még életbe vagytok örömel haza jövőst kedves szülöföldetek és családok közé minden hazáért szenvedönek adja Isten hogy úgy legyen Ámen ... már egyszer lehetnél szabad ha a jó Isten is úgy akarná én boldog ünepet kívánok és a következőt együt hogy érjük minek a jó Isten legyen a meghalatója.”

„1915 VI/16án ...ne búsulj édesem mert a jó Isten a ki edig meg tartott tám mért még napokot a mi számunkra töbet is nem csak ezt a keveset a mi edig eltelt...”

1915 augusztus 11 „... Bizzál édesem a jó Istenbe mindig mert a kik biznak az Ur Istenben nagy hiedelemel, azok nem vesznek el, Semi némü veszedelemben, mint a sion hegye meg álnak és nem ingadoznak... enek így kell leni Isten dolgain nem lehet változtatni ...egyszer tám csak vége lesz mint minden kezdetnek vége van enek is lesz mihelyt a Jó Isten belé szól...”

„1915 IX/14én ... ne búsulj mert jó az Isten és még haza vezérel csendes othonodba hisz tám enek is egyszer vége lesz mind minden kezdetnek egyszer vége szokott leni!”

„itt most igen jó hírek vannak éppen ma halottam először nem tudom te tudsz-e valamit róla vagy nem az estélyi újságba jött a postára hogy békéről volna szó most támasz csak meg érzük a mit nagyon de nagyon vártunk és várt az egész világ.”

1915 „Kelt Nov. 7 én ... mert abba van minden örömem mikor neked írhatok adná a jó Isten hogy ne kéne sokat írni hogy lenél itthon mert már ideje volna ha a jó Isten is megelégné hogy bár kik még életbe vagytok kerülnétek szép hazátok s kedves családok közé hogy még élénk bár anyit együtt a megnyit éltünk adja a jó Isten hogy legyen úgy ha későbbre is...”

„1915 XII/11én ... de az Isten gondot viselt reánk most is édesem itt nagyon jó híreket halunk mind békéről nem tudom csak az aszonyok beszélnek-e vagy valami igaz volna bárcsak imán az a jóságos Isten megkönyörülne és végít adná ennek a bánatos világnak mert várjuk nagyon...”

„1916 Márczius 4. ... ne búsulj édesem mert téged a jó Isten szeret és nem is hagyja hogy el veszt még haza vezérel a te csendes kis családba hogy éljünk még ketten boldog csendes élettel azért kérem minden nap a jóságos Istent támasz csak meg halja és meg tart tégedett szívem még nekünk...”

„1916 III/19én... csak azt megértem hogy a jó Isten még egyszer vissza vezérelt éppen onnan a hol a halál terem, és az élet posztul most mindjárt 2 éve. most újra láthatod édesem hogy a jó és igaz embert a jó Isten nem hagyja elveszni...”

A feleség háború alatti életének érzelmi mélypontja férje bevonulása óta az 1916. augusztusi menekülés volt. A román csapatok közeledtének hírére a falu lakosságának egy részével a Szabó család is elmenekült:

„Kelt levelem Somosdon 1916 aug.

Szeretett kedves elfelejthetetlen jó társam Pál!

Bánatos soraimot írom édesem onnan a hol töbet nem is jártam soha ellindultunk egy nagy vándor utra a melyről talán szép erdély országba vissza nem térünk soha már negyed napja déltől fogva üldöz a sors ki magyar országba egyszerre 15 szekér mind együtt vagyunk almásiak Rebi is horvát sógor Szabó László sógorom és még sokan ...

Már 28án nekünk is letelt s elfújtuk édesem az induló nótát de gondolhatod szívem hogy milyen volt hogy azt hitük még a kövek is mind meglágyulnak mikor mi jötünk el ott hagytuk mindenünket most csak az a fő meghalni otthon nem tudtunk pedig azt hitük hogy meghalunk mint hogy eljövünk ne ijegy meg kedves jó társam mit az Isten ígért meg adja akarhol legyen is meg szent akarátja nem zúgolódtam mert az ur Jézus is sokat szenvedett értünk s most már nekünk is szenvedni kel.”

„csak fáj a szívem és sir a lelkem mikor elgondolom mind az énekbe mondják hogy kell nekem ezt megint nálad nélkül kitelelni [az állatokat – O. S.] de nincs mit tegyek csak bízom a jó Istenbe támasz megvigasztal ha későbbre is”

1916 őszén a menekülés után hazatérő feleség is megtapasztalta a számkivetettek, hányatottak sorsát. Szorongva reménykedik, hogy többit nem ismétlődik meg a sorscsapás: „... csak töbet el ne kéne meni valahogy lene ha egy nap ezer enénk is csak itthon maradhatnánk támasz az a jó Isten megőriz hogy többször nem kel itt hagyjuk a hazánkott a jó Isten már adja végít ennek a nagy verekedésnek mert már mi is meg untuk édesem hát ti akinek nincs sem éjele sem napala nyugodt, mindig a nagy félelem hideg és bánat...”

„1917 III/16án ... tudom hogy bajosan telnek a napok a háborus üdő már nem akar letelni soha hogy megérjük mi most hála Istennek jól vagyunk... támasz az a jó Isten meg őriz hogy töbet nem kell menekülni .. én bízom hogy támasz azt nem kel többször átéljük a jó Isten atól megőriz...”

„Ez a kicsi jó hír most van ha igaz lene de még mióta elmentetek még enyi sem volt az igazgató urnak van újság és abba jött hogy az összes uradalmak belé indultak még a semleges államok is hogy béke legyen csak lene adná a jó Isten már egyszer mert aki szenvedett elég volna már a szenvedésből... egy jóslóról is mondanak hogy azt meg jósolta míg még nem volt a háboru hogy lesz és most azt is meg mondta hogy Márcziusba hogy Április 27 én lesz vége és ő meghalt márczius 15 én s azt is meg mondta hogy meghal és úgy is lett bár csak egyéb is úgy lene vagy úgy lesz minden hogy Isten akarja...”

A béke eljövételében reménykedő férj is az isteni beavatkozásban bízott:

„1918 II 17 ik ujságot nem irhatok mert aszt tükis már tudjátok hogy a féloroszsországal béke van és ebe a reménybe mi is tápláljuk magunkot hogy talán a jó Isten végít szakítja mindenüt enek a háborunak”

A feleség leveleiben leggyakrabban *a, fohász, remény és vigasztalás* sorai olvashatók:

„aug. 11 türd békével a mivel a jó atyánk meg látogatott látod édesem még edig szeretett a jó Isten fen van a jó Isten a ki edig őrzött ezután sem hagy el”

„IX/14én ezen nem lehet más segélyen csak a jó Isten ha már egyszer megelégné a sok szenvedéseket és agódásokat és a mi bánatunk s könyhulátásunkot mert egy év alatt malmot is elhajtana a mi könyünk ki hulot szemeinkből értetek és a mi jövődöbéli sorsunkért édesem Édesem szépen kérlek fogad meg az én gyenge szavaimat ne búsulj olyan erősen mert csak magadott rontod gondolj az üdöre a mit a harctéren töltötél itt azt hiszem akárhogy van úgy is jobb mind ott volt tölcseid hátra lévő és tölünk távol lévő napjaidot békével mert jó az Isten megsegít és megvigasztal tudod-e édesem még mindig mikor elhagyot volna a reményed és a legroszab sorsot gondoltál jövődnek akkor vigasztalt még még mindig az Isten és még edigi sorsodért hálát adhac és adok én is hálát minden nap a jó Istennek s kérem Szent nevét viselje ezután is gondodot mint edig vagyis legyen meg a jó Istenek szent akarata mind öröké. Ámen!”

„...III 12én Megbocsás nekem édesem ha én téged az alát a rövid csendes életünk alatt vagy tettel vagy szóval meg sértetelek volna nekem igaz tudomásom nincs aról hogy én téged az én akaratomból megsértetelek volna s ha vétségből megsértetelek édesem megbocsás nekem köszönöm a sok jószágodot amit én soha sem tudok neked visszafizetni megbocsás mert én töléd még el sem tudtam ügyesen bucsuzni mert nekem mikor bucsuzni kel csak elgondolok mindent de szolani nem tudok semit úgy el zárodik a szó mert úgy fáj a szivem hogy azt gondolom hogy ketőbe hasad hát azért fizesen neked mindent meg a jó Isten s ha már el is kell hogy újra meny édesem a jó Isten legyen mindenüt veled és akkor nem lehet senki elened, én nem zugolódok mert katona vagy és magyar vagy és azt is tudom hogy muszaj a hazáért szenvedni s ezért imába foglalva kérem a jó Istenet hogy őrizen meg téged veszedelemtől félszagségtől és idegen országbani haláltól hozon vissza szülő földedre még épen hogy áldhasuk itthon a jó Istenet a megtartásért és a szabadságért. Istenem halgasd meg szivből jövő kérésem Ámen! ... de kérem a jó Istenet ne legyen utolsó a mi találkozásunk adjon nekünk még találkozást és hozzabicsa meg a rövid földi életünköt mert az edig csak egy szép álm látás volt csak meg jelent és újra eltűnt mind a regeli harmat a fűszárlól s csak azért fáj az én szivem hogy csendes volt és szép volt a mi együt létünk s mégis ilyen rövid volt.... ne búsulj édesem mert hogy a boru után Derü szokott leni ha későre is jó az Isten tám csak nem hagy el...”

A félelem szorongás, kétségbeesés a beletörődő fásultsággal váltakozó érzelmi állapot a házastársak életében. A helyzetbe bele kell törődni mert Isten rendelése:

„... de nem tehetünk semiről hogy az isten elrendelte úgy kel hogy legyen minden én az éjel álmomban itthon látalak olyan szépen fel voltál öltözve az ágyra le ültél hogy húzám le a csizmádot mert le akarsz feküdni jó volna ha már igazam lene nem csak álmomba...”

„1915 április nem tehetünk rola tám csak eczer vége lesz mint minden kezdetnek vége szokot leni enek is tám már a jó Isten végít adja valamikor...”

„1915 ápr. 13... épen ma jelenteték hogy 18tól 50 évig fel mindenki katona elég sajnos még akik vajegy itthon van azokat is elviszik de nem tehetünk rola tám csak eczer vége lesz mint minden kezdetnek vége szokot leni enek is tám már a jó Isten végít veti valamikor

„1915 Agusz 19... most egy kicsit én is félek ha eltalálnak veni a főhadnagy urtól de már mit tegyünk a jó Isten gondott visel csak bizunk bene az ő akaratján úgy sem tud senki fordítani a hogy elrendezte úgy lesz minden... most mindjárt jó a vetés egymás után minden csak a béke késik hogy alig győzzük várni...”

„915 aug 27 nyugodt voltam hogy legaláb a tűzvonalból megmenekültél igazság szerint amit voltál Édesem az elég is volna ha a jóságos Isten is megelégné ...”

1915 ősz „... értem ne búsúlj mindenüt jó iljen heljeken csak a harcztéren rosz és én épen csak mindig ragaszkodik és akor megnyukszom a sorsomban mert asztis próbáltam hálá istenek és ha még meg kel akoris jó az isten és megsegít és aba belekel nyugodnunk asztán jól tudom a mit az isten ránk mért anak úgy kel leni...”

„1915 ok27ik... és ezután csak bene bízunk és nem hagy el és megsegít szentfelsége én már elszántam magam ahogy a jó isten elrendelte úgy legyen én már aba bele nyukszom és kérem a jó istent hogy még egyszer vezéreljen haza épen ha későre is tarcsa meg az életem. ...”

„1915 okt.16.n.... de a téli ruhádat nem küldöm várom ha te haza jönél édesem érte s te vinéd el vagy már ithon viselnéd el úgy még job volna s igazság szerint már ideje is volna de nem tehetünk édesem semiről hogy a jó Isten elrendezte minden úgy fog leni.”

„1915 XII 2ikán... Ha a jó istenis meg nem könyörül és még is végét nem adja enek az egy más nélkül való életünknek Mert már én is igazán és úgy az egész világ bele untunk édesem De mégis csak bizunk istenben és ha későre is meg segít és nem hagy el és haza vezérel Szentfelsége ...”

„1916 VII 26án ... De mindenbe ahogy lehet lasan bele nyugszom mert teni semit nem tudok kérlek szépen édes jó társam ne búsúlj bizál a jó Istenben s nem hagy el mind edig ezután is megvigasztal és azt jól tudom ha nem is látom hogy a mostani helyzeted sokat különbözik az edigitől de mivel hogy muszáj édesem türjed békével mert a türök és a szenvedöké a menyeknek országa gondold el édesem még mindig mikor azt hited hogy most vége és a legjoban elhagyot reményed akor még mindenkor az Isteni gondviselés veled volt és megsegített még a golyók záporába és minden nagy veszedelmekből épen ki hozott. bizál csak ő bene rendületlenül mert talán nem hagy el... értünk ne búsúlj szívem csak ügyelj miből lehet magadra s nyugodj meg a sorsodal szívem ne búsúlj megint jobra fordítsa a jó Isten mert téged edig sem hagyott el”

„Szeretett kedves jó társam Pál !

Kivánlak értesíteni édesem hogy a múlt hó 21 én irt leveledet és egy lapot is meg kaptam a mit nagyon szépen köszönök és meg kaptam a mit I hó 26án irtál elég bánattal olvastam hogy a 3ik névnapodott töltöd tőlünk távol ez nekem is elég sajnos de nem tudunk többet teni semit a hogy a jó Isten el rendelte tám csak valamikor vége lesz vagy megélünk vagy már meghalunk. ...”

A férj is hasonlóan gondolja: a helyzetük elviseléséhez a türelmes szenvedés szükséges: „Kelt Várpalota 916/11ik... És gondolom édesem hogy miljen Roszul esik hogy a hideg téltre el kelet hogy hagyátok a szép othonotokat de nem tehetünk semiről a mit az isten ránk mért aszt el kel szenvedni és így minyájan Szenvednünk kel úgy látszik és azt valahogy elszenvednők csak volna reményünk az uj élethez és mindenünkből ne fogytunk volna ki. ...”

A hagyatékban egyetlen levelezőlap van amelyben a férj apósa Szabó Mihály is szükségét érezte, hogy tanácsával és tekintélyével próbálja befolyásolni a fiatalok döntését. A családja körébe vágyakozó tiszti szolga férj arra kérte feleségét, hogy a községi jegyzővel bizonyítványt irattassanak, ami alapján szabadságot kérhetne. Az após azonban nem tanácsolja ezt, amit végül a házastársak is elfogadnak:

"Kedves fiam Pál olvasom a leveledből hogy ha a bizonyítványt megírnók vagyis a jegyző ural megírasuk csak nem lesze néked roszab a hátusó felén mert ha a jó hejedből hazajösz oda visza tudsze meni ahol most vagy mert Szabó László is Udvarhelyről töbször haza jöt volna de az apja azt mondta néki ot ülj veszteg mert ha onat ki jösz a hejed be mást tesznek s mikor visza mész kel meni a harczba. kérlek kedves fiam ha gondolod hogy a jo heljedöt el nem vesztöd ird meg és a bizonyítványt azonal megíratom csak nehogy a jó heljed roszal cseréld ki tudom kedves fiam a haza vágy nagyon megvan de mit tegyünk ha a sors így hozta kérlek a hazai bajról ne gondolj mert mü el gondozuk hogy a jo Isten segít csak jól legjen dolgod Isten veled s velünk is

Szabo Mihály

A háború utolsó éveiben a levelekben egyre gyakrabban a *pszichikai kimerültség, fásultság, letargia* hangja szólal meg. A férj leveleiből a helyzetével kibékülni képtelen ember folytott lázongását halljuk:

„1917 VII/31ikén... Továbbá tudatlak hogy a 25diki leveled meg kaptam és értetem édesem hogy menyire bánt tégedis a háború és az én ritka levelezésem de bizon engemis csak az bánt édesem ez a kutya háboru hogy már anyira bán az emberel hogy egyátaljába Semihez sincs kedve ...”

„Kelt 1917 VIII 16ik-n... mert nem tudék haza meni kaszálásra mint a mult évbe hogy magam megcsináljam de mi nem vagyunk oka édesem egyikünk sem a kötelességünköt meg tetük de ha nem sikerült arol nem tehetek csak mégis bánt szivem a hogy még medig kel így élni és még egy pár napja se lehet szabad az embernek és nem tudom szivem hogy mit gondoljunk és hogy élhesük bele magunkot ebe a háborus világba... Tudatlak Szivem a Sorsunkról és helyzetünkről mi még mindig egy hejen Szenvedünk Sem előre Sem hátra nem mentünk. Csak ágyu dörren Sapner robban nem egy hanem sok. ágyu harcok vannak it és már várnók hogy inet előre mehesünk hogy job sorsba jusunk de tudja Isten hogy mi lesz velünk ...”

„1918 II 17 ik

Semi örömet nem talállok Sehogy Sem a katona életbe és igaz hogy mondhatom hogy ha vége nem lesz a háborunak akor nekünk lesz én ugyan a sorsomra nem, panaszkodom oljan nagyon csak az bánt hogy hogy lehet hogy el legyünk zárva egyik a mástól oljan hoszu időtől fogva és még most se tudjuk medig kel iljen Magányos életet élni és még hozzá nem hogy mivelődnénk hát még elveszitsük aszt a józan eszméletünket is ami van.”

A házastársak életézésében, világról való gondolkodásában azonban nincs nyoma a radikális szembefordulásának a helyzettel, a Hanák Péter által közölt levelekben megnyílvánuló társadalmi elégedetlenségnek, forradalmi hangnak. A legsúlyosabb jelzővel a helyzetükről való gondolkodásban, a „kutya” háborút illették, ennek végét az isteni beavatkozástól várták.

„1917 IX/29én ...hogy vagy szivem hogy tudod még túrni azt a sok várakozást a mibe mindig bene kell minden nap és minden percbe legyünk a várakozás mibe az egykori lány is megvénült mi is csak úgy járunk ha még soká tart ez a kutya háború...” – írta a feleség egyik utolsó levelében.

Összefoglalás

A levélhagyaték két ember és a háttérben a család és egy társadalmi réteg valóságátapasztalatának, világtértelezésének dokumentuma. Nyomonkövethető harcuk a Helyzettel, amit az életvilágukba betörő Erőszak teremtett. Megismerhetjük a hosszú évekig tartó küzdelmet a túlélésért, a halálfélelemmel, bizonytalansággal, magányossággal, idegen környezettel. A levelekből megtudható, hogyan értették saját helyzetüket, hogyan próbálták vallásos hitükkel megvédeni, építgetni széthulló világukat azok, akik nem csinálták, hanem elszenvedték a „nagy” történelmet.

A házasságuk elején hosszú távra tervező családtagok valóságértelmezésében a háború kitörésével megbomlott az összhang a feltételezett jövőbeni valóság és a jelenükben az emberen kívül és belül megtapasztalt rombolóerők között. Ezek természetének, hatásainak a világkép fogalmaival történő megfogalmazása értelmezésekben értelem-összefüggésekben személyes szükséglet, amely elviselhetővé tette a velük való együttélést. Az idézett levélkorpuszokból kibontakozó világkép egyértelműen a vallásos hiten alapult. Egy vallási rendszer Clifford Geertz szerint nem más, mint a szent szimbólumok kerek egészé rendezett fürtje. Azok számára, akik ráhagyatkoznak, a vallási rendszer hiteles tudást közvetít, azoknak az alapvető dolgoknak a tudását, amelyek segítségével az életet szükségszerűen élni kell.”¹³ Geertz továbbá kifejti, hogy a vallás rögzíti szimbolikus erőforrásaink érzelmi aspektusát a lelkiállapotokat, az érzelmeket, a szenvedélyeket, a vonzalmakat, az érzéseket. „Azoknak akik képesek ezekbe belekapaszkodni és amíg képesek erre, a vallási

¹³ Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Századvég Kiadó. Budapest, 1994. 7.

szimbólumok nemcsak a világ megértésének kozmikus garanciáját nyújtják, hanem arra is szolgálnak, hogy a világot megértve pontosabbá tegyék érzéseik irányát, meghatározzák érzelmeiket, és mindez lehetővé teszi számukra, hogy morcosan vagy örömmel, komoran vagy fennhájzva el is viseljék ezt a világot.”¹⁴ A vallásos hitbe kapaszkodott a Gothárd-Szabó házaspár is a Gonosszal való szembeszállásban: erőt, türelmet, vigasztalást innen merítettek, hogy helyzetük olykor felfoghatatlan abszurditását legyőzzék.

Irodalom

Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Századvég Kiadó. Budapest, 1994

Csóti Csaba: Erdélyi menekültek levelei 1916-ból. In: Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1998. évi esztergomi konferenciájának előadásai. Komárom- Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Esztergom, 2000. 115-123.

Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból. Valóság XVI. évf. 1973.3. 62-87.

Keszeg Vilmos: Kelt levelem... Egy mezőszéki parasztasszony levelezése. Debrecen 1996.

Kokó Juliánna: Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 7. Írás, írott kultúra, folklór. Szerkesztette Keszeg Vilmos. Kolozsvár 1999. 240-265.

¹⁴ Geertz i.m. 81.